

of Right-bank Ukraine in the late XIX – early XX century. The main trends in the development of the late Protestant denominations of Baptists, Evangelical Christians, Adventists in Right-bank Ukraine in the late nineteenth and early twentieth centuries were clarified in the article. Often they were all united under the name of «Shtundists». In most cases, the believers themselves did not have a clear position on their own identification. However, after the recognition of «shtundizm» in 1894 as a particularly dangerous religious trend, believers tried to avoid this name, and it itself acquires a negative color.

In the development of the Late Protestant currents, unifying and centrifugal tendencies were traced. The commonality of the key religious principles, the similarity of the internal structure of the evangelical communities objectively facilitated their unification. At the same time, the liberalization of legislation in the religious sphere in 1905–1906 gives believers the new opportunities for development, played a catalytic role in the process of differentiating the evangelical movement into separate directions.

The legalization of the Protestant currents removed the goal common to all sectarians and put forward the dogmatic and cult-ritual contradictions that existed between them. The dissatisfaction of some believers with the changes that accompanied the organizational design of Protestant religious movements was manifested in their mutual transitions from one Protestant movement to another.

This article determined that in the late XIX – the first decades of the twentieth century the process of dogmatic and organizational design of individual late-Protestant currents, their self-identification has not yet been completed.

Key words: identity, tendency, Baptism, Adventism, Evangelical Christianity, Shtundism.

Отримано: 10.05.2017 р.

УДК 378.4(477-25)

Андрій Чуткий

СТУДЕНТИ-ПОДОЛЯНИ У КИЇВСЬКОМУ КОМЕРЦІЙНОМУ ІНСТИТУТІ – СВІДЧЕННЯ ВАЖЛИВОЇ РОЛІ ПОДІЛЛЯ В ЕКОНОМІЧНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНИ ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Андрій Чуткий. Студенти-подільняни у Київському комерційному інституті – свідчення важливої ролі Поділля в економічному житті України початку ХХ ст. Місце і роль Поділля у загальній історії України ще й досі є неналежно оціненими, що засвідчується недостатньою кількістю публікацій створених з цієї теми науковцями з інших регіонів України. Натомість саме Поділля відіграло (й відіграє) роль важливого посередника, що пов'язував як

окремі українські землі між собою, так і був у ролі одного з регіонів, що лежить на шляхах з України до інших європейських держав, а отже – сприяє зміцненню вітчизняної євро-інтеграційної традиції. Так само важливим є значення Поділля в економічному розвитку України, як в далекому минулому, так і з моменту капіталістичних трансформацій. Відповідно, це змушує поглиблювати вивчення всіх складових історії Поділля, зокрема – ролі Поділля в економіці, оскільки ця сфера в новітній період історії є пріоритетною в житті всіх суспільств.

У цій статті роль Поділля в економічному житті України початку ХХ ст. досліджено в рамках реконструкції переліку вихідців з цього регіону, що навчалися в першому українському вищій економічного профілю – Київському комерційному інституті. Такий підхід дозволив показати, що на навчання до цього вишу вступали вихідці з різних станів населення Поділля, зокрема чимало було і вихідців з духовенства. А це дозволяє вести мову про високий ступінь емансипації та розуміння важливості економічної сфери в середовищі подолян уже на початку ХХ ст. Окрім цього, такий мікро-історичний підхід дозволяє реконструювати і період навчання досліджуваних осіб у стінах Київського комерційного інституту в усіх аспектах, тобто побачити реальне наповнення тогочасного суспільного життя (оскільки за основу взято дослідження біографій переважно «не знакових» особистостей). Таке дослідження також допомагає поглибити дискурс з теми історії повсякденності.

Сам факт доволі помітної кількості вихідців з Поділля, котрі навчалися у Київському комерційному інституті, свідчить про активну включеність населення цього регіону в економічне життя країни, оскільки Київський комерційний інститут був першим в Україні вищим економічного профілю, а отже навчання у ньому відкривало шлях до успішної кар'єри в економічній сфері. В рамках цього дослідження було реконструйовано й студентський період в біографії В. Ю. Свідзінського та його молодшого брата.

Ключові слова: історія Поділля початку ХХ ст., економічна історія України, Київський комерційний інститут, регіональна історія, студентство.

Андрей Чуткий. Студенты-подоляне в Киевском коммерческом институте – свидетельство важной роли Подолья в экономической жизни Украины начала ХХ ст. Место и роль Подолья в общей истории Украины до сих пор незаслуженно оценено, что подтверждается недостаточным количеством публикаций созданных по этой теме учеными из других регионов Украины. В то же время именно Подолье играло (и играет) роль важного посредника, который связывает как отдельные украинские земли между собой, так и было в роли одного их регионов, который расположен на путях из Украины в другие европейские государства, а, следовательно – способствует укреплению отечественной евроинтеграционной традиции. Точно таким же важным есть значение Подолья в экономическом развитии Украины, как в далеком прошлом, так и с момента капиталистических трансформаций. Соответственно, это вынуж-

дает углублять изучение всех составляющих истории Подолья, в частности – роли Подолья в экономике, поскольку эта сфера в новейший период истории является приоритетной в жизни всех обществ.

В этой статье роль Подолья в экономической жизни Украины начала XX в. изучается в рамках реконструкции перечня выходцев из этого региона, которые обучались в первом украинском вузе экономического профиля – Киевском коммерческом институте. Такой подход позволил показать, что на учебу в этот вуз поступали выходцы из разных сословий населения Подолья, в частности – среди них было немало выходцев из духовенства. А это позволяет говорить о высокой степени эмансипации и осознания важности экономической сферы среди подолян уже в начале XX века. Кроме того, такой микро-исторический подход позволяет реконструировать и период обучения исследованных лиц в стенах Киевского коммерческого института, то есть – увидеть реальное наполнение тогдашней общественной жизни (поскольку за основу взято изучение биографий «не знаковых» личностей). Позволяет такое исследование также углубить дискурс по теме истории повседневности.

Сам факт достаточно существенного количества выходцев из Подолья среди студентов Киевского коммерческого института свидетельствует об активной включенности населения этого региона в экономическую жизнь страны, поскольку этот вуз был первым в Украине вузом экономического профиля. Следовательно и само обучение в нем открывало путь к карьере в экономической сфере. В рамках этого исследования был реконструирован и студенческий период в биографии В. Е. Свидзинского и его младшего брата.

Ключевые слова: история Подолья начала XX ст., экономическая история Украины, Киевский коммерческий институт, региональная история, студенчество.

Створення вичерпної реконструкції історичного поступу будь-якої держави передбачає вивчення історії її історичних регіонів (земель) та окремих персоналій, при цьому не лише «знакових». Адже ж саме такі дослідження дозволяють «проявити» всі зрізи життя країни на кожному етапі її історії. І тому саме такі, мікро-історичні дослідження належать до пріоритетних у зарубіжній історичній науці¹. Зокрема, все більшого поширення набувають дослідження біографії мікро-соціальних груп та навіть окремих, «не знакових» осіб²; а також вивчення історії повсякденності³, історії окремих сфер та інститутів суспільного життя⁴. Актуальність та поширення такої тематики історичних студій обумовлена тим, що як підтверджує практика, саме такі дослідження, попри надзвичайну «вузькість» їх тематики, дозволяють показати ситуацію в усіх складових суспільного життя та зрештою «побачити» історію через долі реальних, хоч і «не знакових» особистостей. До того ж, саме у такому ракурсі можна реконструювати справжню історію – без міфів та канонізації.

Це дослідження належить до мікро-історичного дискурсу і присвячено вивченню історії Поділля на початку ХХ ст. При цьому історія цього регіону України досліджується у переломний момент вітчизняної та світової історії, що обумовлює «стискання» часу, тобто концентрацію подій. Відповідно, попри незначні хронологічні рамки, період початку ХХ ст. за своїм значенням може змагатися з окремими століттями історії, а отже – є особливо актуальним та перспективним для наукового вивчення всіх його складових.

Навряд чи можна перебільшити значення Поділля в історії України, зокрема – і в економічній сфері. Поділля віддавна було зв'язуючою ланкою між Галичиною, Північною Буковиною та Закарпаттям з однієї сторони та Наддніпрянщиною з іншої; а також пов'язувало Волинь і Полісся з Північним Причорномор'ям. А в період посилення турецько-татарської агресії через Поділля йшов торговий шлях, що пов'язував решту українських земель з Балканами⁵. Так само всі ключові торгові магістралі, що пов'язували Наддніпрянщину та східноукраїнські землі з країнами Центральної та Західної Європи, віддавна проходили територією Поділля⁶.

Значення Поділля в економічному житті України посилювалось у період промислового перевороту, коли частина цього українського регіону потрапила до т.зв. південно-західного промислового району⁷, який навіть закордонна історіографія називає «центром вітчизняної (маючи на увазі всю Російську імперію – А. Ч.) цукрової промисловості»⁸ і який виступав провідним постачальником цукру в усій Російській імперії.

Також Поділля було провідним й у виробництві іншої аграрної продукції, зокрема зернових⁹. Свідченням цьому стало й те, що перша в Україні залізниця була прокладена саме до подільського м. Балта, де розміщувався найбільший ринок зернових у тогочасній Україні¹⁰.

На початку ХХ ст., внаслідок столипінської аграрної реформи на Поділлі було практично ліквідовано паростки общинного господарювання та посилювався перехід аграрного сектору на капіталістичні засади. Зрештою, саме Поділля найбільш тривалий час було ключовою базою із матеріального забезпечення українських державних утворень періоду визвольних змагань 1917–1921 рр. Все це змушує особливо уважно досліджувати економічний аспект розвитку Поділля на цьому етапі історії, оскільки це може пояснити і причини поразки Української революції початку ХХ ст. та ще цілу низку тем.

Задля більшої наближеності до реалій тогочасного життя і «проявлення» участі подолян в економічній сфері України початку ХХ ст. дослідимо це питання через біографії вихідців з Поділля, котрі навчалися у Київському комерційному інституті. Цей виш обрано в зв'язку із тим, що він був першим ВНЗ економічного профілю і тому за інтенсивністю вступу до нього вихідців з різних регіонів, етнічних та соціальних груп можна більш точно вести мову про розуміння останніми важливості економічної сфери, а також і задіяність у ній.

Як уже було встановлено в одній із попередніх розвідок¹¹ в 1910–1914 рр.

у стінах Київського комерційного інституту діяло Подільське земляцтво – добровільна організація студентів, яка об'єднувала вихідців з Подільської губернії або тих, хто навчався у цьому краї. Однак, дослідивши діяльність цієї організації в цілому, поза увагою лишились власне долі вихідців з Поділля, котрі навчалися у Київському комерційному інституті. Нажаль, внаслідок величезної кількості особових справ студентів цього вишу, що загалом нараховують до 20 тис. архівних справ і зберігаються розпорошено поміж дванадцятьма описами (по яким немає докладних вихідних даних у довідниках), виявити всіх студентів, що походили з Поділля вкрай складно. Тим більше, що не всі вони могли належати до складу Подільського земляцтва або ж в архіві Київського комерційного інституту збереглися справи не всіх цих осіб. Тому мусимо обмежитись справами тих студентів-подолян, що на сьогодні виявлені в архіві цього вишу.

Безумовно, що першим серед них маємо назвати Володимира Юхимовича (Євфимовича) Свідзінського, котрий навчався у Київському комерційному інституті. До того ж він був і першим з-поміж вихідців з Поділля (що на сьогодні виявлені), котрі вступили на навчання до цього вишу.

24 листопада 1907 р. В. Ю. Свідзінський подав заяву про вступ вільнослухачем (в сучасній термінології – на заочну форму навчання) на економічне відділення Київського комерційного інституту і воно було задоволено¹². Обрання заочної форми навчання, вочевидь, обумовлювалось економічним чинником – меншою вартістю навчання (порівняно зі стаціонаром), а також і більшою можливістю для виділення часу на підробітки. Це припущення засвідчується подальшими документами з особової справи В. Ю. Свідзінського.

В якості тодішньої своєї домашньої адреси Володимир Свідзінський назвав м. Кам'янець-Подільський (Георгіївська вулиця, квартира священика Пулковського). З копії метричної виписки слідує, що він народився 26 вересня 1885 р. у с. Маянові Вінницького повіту Подільської губернії, а хрещеними батьками були землевласник цього ж села О. Ф. Шнабель та донька священика м. Лянцкоруня Кам'янецького повіту Н. П. Стопакевич¹³. Копія атестату про навчання засвідчує, що В. Ю. Свідзінський з 1899 по 1904 р. навчався в Подільській духовній семінарії у Кам'янці-Подільському, але повний курс навчання у ній не закінчив і був звільнений з четвертого класу на прохання батька¹⁴.

15 вересня 1911 р. Володимир Свідзінський подав прохання керівництву Київського комерційного інституту щодо дозволу сплатити йому за навчання у два етапи. Це прохання він мотивував тим, що йому «доводиться самотійно (уроками) заробляти собі засоби для існування»¹⁵. А його батько («небагатий священик»¹⁶ – як його називає сам Свідзінський) не міг йому допомогти, оскільки виховував ще трьох синів (з яких один навчався у Київському комерційному інституті, а два – у Житомирській чоловічій гімназії) та доньку (навчалась у Могилівській жіночій гімназії)¹⁷. Це уточнення засвідчує, що духовенство Поділля (як в принципі й Волині та Правобережжя¹⁸) було більш праг-

матичним та доволі позитивно ставилось до світської освіти. Почасти це можна пояснити меншим періодом перебування цих українських земель у складі Російської імперії та більшим впливом зі сторони інших європейських етносів (зокрема, польського), що швидко розвивалися. Прохання про відстрочку плати за навчання було задоволено керівництвом інституту¹⁹. При цьому Володимир Свідзінський був єдиним вільно-слухачем, що отримав таку пільгу, а це могло бути пояснено його особливими успіхами у навчанні.

На початку осені 1912 р. В. Ю. Свідзінський повідомляв, що склав всі «практичні заняття та всі курсові іспити за винятком німецької мови»²⁰. Останнє він пояснював тим, що вчасно не підготувався з цього предмету. Оскільки нестача засобів для існування не дозволяла Володимирі Свідзінському залишитись в інституті ще на один семестр, то він прохав керівництво вишу надати йому можливість скласти іспит з німецької мови або ж видати залікове свідоцтво «без відмітки з німецької мови»²¹. Проте на цій заяві сам Володимир Свідзінський написав, що «відмовляється від посвідчення, бажаючи залишитись в інституті ще на один семестр»²².

28 вересня 1912 р. Володимир Свідзінський подав прохання до керівництва інституту про надання позики на сплату за навчання у зв'язку із матеріальною скрутою²³. При цьому він повідомив про себе таку інформацію: 1) винаймає кімнату і платить за неї 7 руб. щомісяця, 2) харчується в студентській їдальні Товариства швидкої допомоги студентам м. Києва, 3) не має заробітків, 4) місячні витрати становлять 15 руб. і саме таку суму отримує від рідних, 5) склав всі іспити та практичні заняття «за винятком нових мов»²⁴. Зазначу, що в Київському комерційному інституті студенти мали обов'язково вивчати дві іноземні мови²⁵. Останній «хвіст» доволі дивний для особи, котра потім стала одним із найкращих українських перекладачів. Він може бути пояснений лише складнощами економічного порядку, що й не дозволяло здійснювати регулярні заняття і до того ж заняття з іноземних мов потребували окремої оплати. Варто зазначити і те, що з-поміж зданих іспитів практично всі були складені Володимиром Свідзінським на «4» та «5» і лише цивільне право та цивільний процес – на «3»²⁶. Ця обставина може розглядатись як свідчення гуманітарних нахилів майбутнього письменника та перекладача.

Окрім вище зазначеного, бланк про надання позики на сплату за навчання містив інформацію про те, що до того В. Ю. Свідзінський уже отримував позику у 25 руб. (тобто половину вартості навчання за семестр) у весняному семестрі 1912 р. та тричі отримував дотацію від Товариства швидкої допомоги нужденним студентам м. Києва. Також Володимир Свідзінський повідомляв, що його батько був ще живим і був священиком у с. Бабчинці Подільської губернії, де й мешкав і що один його брат теж навчався у Київському комерційному інституті, а два інші – й надалі у чоловічій гімназії Житомира, так само як і сестра вчилась у Могилівській жіночій гімназії. У графі про сімейний стан зазначено «неодружений»; а в графі про те, хто може підтвердити надану інформацію,

значаться студенти Київського комерційного інституту, котрі були членами Української студентської громади цього вишу²⁷ – української національної організації, чимало членів якої згодом були активними учасниками українських визвольних змагань 1917–1921 рр.²⁸ Отже, попри закидувану часом Володимиром Свідзінському аполітичність, можна вважати, що йому принаймні більше імпонували люди з проукраїнською позицією, аніж шовіністично налаштовані студенти-академісти чи хтось ще. Зазначу, що серед студентів Київського комерційного інституту було чимало українських патріотів. Адже ж в ті ж роки, що й Володимир Свідзінський, в цьому виші навчались М. М. Ковалевський, С. С. Остапенко, С. І. Березняк та чимало інших згодом визначних діячів української революції 1917–1921 рр.²⁹ Також його проукраїнські симпатії могли посилити і контакти з окремими викладачами інституту, в яких він навчався і які мали проукраїнську позицію або принаймні не цуралися свого українського походження. До таких, зокрема, належали О. О. Русов (котрий мав особливо тісні відносини зі студентами і всіляко прищеплював їм українські погляди)³⁰, А. І. Ярошевич та ін.

Окрім отримання знань з різних дисциплін, вивчення іноземних мов та ознайомлення з політичним життям (а можливо й включенням у нього), В. Ю. Свідзінський під час навчання у комерційному інституті зміг зав'язати знайомства з однодумцями. Зокрема, одночасно з ним у Київському комерційному інституті навчався ще ряд згодом відомих представників красного письменства – П. Г. Тичина, В. М. Еллан-Блакитний, І. Е. Бабель та ін.

Також впродовж навчання у Київському комерційному інституті діяч зміг глибше ознайомитись з різними сферами життями рідного краю. Це відбувалось, зокрема, під час збору етнографічного матеріалу на рідному Поділлі у 1913 р., коли він досліджував ткацький промисел. Зазначу, що виконання цієї роботи відбувалось у межах тематики, що розроблялась у Київському комерційному інституті викладачем економічної географії А. І. Ярошевичем. Останній мав яскраво виражену проукраїнську позицію, присвячуючи визначне місце у своїй науково-педагогічній діяльності українській тематиці. Тож під час виконання цієї роботи В. Ю. Свідзінський мав зазнати впливу поглядів А. І. Ярошевича.

В період навчання у Київському комерційному інституті В. Ю. Свідзінський зміг здійснити екскурсію на Кавказ (літом 1911 р.)³¹. Маршрут екскурсії пролягав з Києва через Полтаву, Лозову і Ростов до Кутаїсі, а також до Баку, Тквібулі, Чіатурі та Тбілісі³². У Баку передбачалось оглянути нафтовидобуток, у Тквібулі – видобуток кам'яного вугілля, в Чіатурі – видобуток марганцю, в Тбілісі – ботанічний сад, сірчані джерела, фунікулер та музей шовкоткацтва; а в Кутаїсі – монастирі³³. За листуванням між директором інституту і викладачем Берзіним, котрий супроводжував цю екскурсію, простежуємо, що ініціатива її проведення вийшла від самих студентів³⁴.

Безперечно, що всі ці поїздки, спілкування зі студентами та викладача-

ми, вплинули на формування світогляду молодого Володимира Свідзінського та сповнили його величезною кількістю вражень, що проявилось у його подальшій творчості.

У січні 1913 р. Володимир Свідзінський закінчив курс навчання в Київському комерційному інституті. При цьому абсолютна більшість екзаменів була складена ним на «5» і «4». Також в інституті він вивчив дві іноземні мови – французьку (іспит склав на «5») і німецьку (іспит склав на «3»)³⁵. З протоколів курсових іспитів слідує, що ряд предметів він здавав із затримкою³⁶. Щодо часового інтервалу, то, наприклад, екзамен з політичної економії він здав не у травні, а у вересні 1910 р.³⁷ Але це могло пояснюватись тим, що він як заочник перебував у Києві не весь період навчання в інституті, задля зменшення своїх витрат. Загалом, така ситуація, як засвідчують протоколи курсових іспитів, була нормою серед вільно-слухачів інституту³⁸.

Також варто деталізувати самі хронологічні межі його навчання в Київському комерційному інституті. Так, в особовій картці Володимира Свідзінського написано, що він навчався у Київському комерційному інституті з 1906 р. (а у виданому йому матрикулі роком його зарахування зазначено 1908 р.³⁹), хоча його заява про вступ датована 1907 р. Водночас він згаданий (у низці звітів про зарахування та наявний склад студентів) серед осіб, які вступили до інституту навесні 1908 р.⁴⁰ Це дає підстави вважати, що справа із вступом розтяглась і завершилась лише на початку 1908 р. Тому часом вступу В. Ю. Свідзінського на навчання до Київського комерційного інституту потрібно вважати початок 1908 р., а саме навчання у цьому виші тривало до 1913 р.

21 січня 1913 р. В. Ю. Свідзінський подав на ім'я директора Київського комерційного інституту заяву з проханням виготовити для нього відповідне свідоцтво про закінчення навчання, оскільки він здав «всі курсові іспити та всі практичні заняття» і ця заява містить візу директора «видати»⁴¹. Однак це свідоцтво лише засвідчувало завершення навчального циклу. А для отримання повноцінного диплому необхідно було скласти випускні іспити, виконати дипломну роботу та сплатити відповідні кошти. Натомість 18 квітня 1913 р. В. Ю. Свідзінський написав листа до діловода інституту з проханням про прискорення надання йому зазначеного свідоцтва (на адресу с. Боровка Подільської губернії), оскільки досі його не отримав⁴². На цьому його особова справа в архіві Київського комерційного інституту уривається. І це дає підстави констатувати, що освітній цикл у Київському комерційному інституті Володимир Свідзінський пройшов у повному обсязі, але дипломної роботи не захистив і випускні іспити не склав.

Також в архіві Київського комерційного інституту вдалось виявити особову справу молодшого брата Володимира Юхимовича Свідзінського Вадима Свідзінського. З неї слідує, що він так само як і Володимир, закінчив Подільську духовну семінарію і після цього в липні 1910 р. подав заяву про зарахування на

економічне відділення Київського комерційного інституту, на стаціонар і що на той момент він мешкав разом з батьками у с. Бабчинці Ямпільського по-віту Подільської губернії⁴³. З свідоцтва семінарії слідує, що він народився 26 квітня 1888 р., тобто був майже на три роки молодший за свого брата Володимира і закінчив навчання у семінарії в 1910 р. маючи по всім предметам «3» та «4»⁴⁴.

У справі Вадима Свідзінського зберігається копія формулярного списку його батька священика Євфимія Авксентійовича Свідзінського. Останній походив з родини священиків з Поділля, народився в 1858 р., у 1883 р. закінчив Подільську духовну семінарію та цього ж року розпочав церковну службу у с. Студениця Ушицького повіту, але майже ж одразу був переведений до Кам'янецького повіту (в м. Карвасари). З 1889 р. був рукопокладений у сан священика в с. Маянів Вінницького повіту. Після цього декілька разів змінював місце священицької діяльності (але в межах Подільської губернії) та чотири рази нагороджувався за «зразкове виконання пасторських та інших обов'язків»⁴⁵. Його дружині Наталі Прохорівні на той час виповнилось 43 роки, тобто вона була на 8 років молодшою за чоловіка. У них було п'ятеро дітей: окрім старшого (Володимира) та Вадима також зазначені Олег (мав на той час 17 років), Павло (16 років) та Ольга (10 років). Троє останніх навчались у гімназіях. Отже, абсолютно всі діти були спрямовані батьком (священиком не в одному поколінні) на шлях світської освіти, а отже й кар'єри, що наочно засвідчувало міру його прагматизму та реалізму.

Як слідує з посвідчення виданого духовною владою 6 вересня 1911 р. батько Володимира та Вадима Є. А. Свідзінський належав до незаможних і перебував у боргах, оскільки його сукупний річний дохід становив 1,5 тис. руб., але при цьому він виховував п'ятьох дітей з яких двоє навчались у Київському комерційному інституті, а троє – в гімназіях⁴⁶. Оскільки гроші, що надсилались батьком були єдиним джерелом доходу Вадима Свідзінського і їх зрозуміло було небагато, то на початку вересня 1911 р. він звернувся до керівництва Київського комерційного інституту з проханням про звільнення від плати за навчання у поточному семестрі⁴⁷. З поданої ним про себе інформації відомо, що від батька він отримував 10 руб. щомісяця, але 6 руб. витрачав на наймання кімнати у Києві і мусив харчуватись за 20 коп. за обід у студентській їдальні. При цьому чотири іспити за попередній семестр були складені ним на «відмінно» і один – на «чотири»⁴⁸. Невдовзі прохання про звільнення від плати за навчання було повторено у зв'язку «із вкрай важким матеріальним становищем»⁴⁹. З інших документів слідує, що його звільняли від плати за навчання: на 25 руб. у другому семестрі та на 18 руб. – у третьому⁵⁰. Також вказана перша адреса мешкання Вадима Свідзінського у Києві – вул. Жилианська 105, кв. 11 та поточна – вул. Тургенівська 3, кв. 7⁵¹.

У січні 1912 р. прохання про звільнення від плати за навчання в інституті було повторено. При цьому Вадим Свідзінський посилався на «відсутність підтримки від батьків» та «крайню скруту», а також і те, що він навчався в

інституті разом із братом⁵². У спеціальній анкеті для отримання матеріальної допомоги Вадим Свідзінський зазначав, що наймає квартиру за яку платить 7 руб. щомісяця, «обіду постійного не маю, часто харчуюсь в їдальні Товариства швидкої допомоги»⁵³. В графі про місячний підробіток та якого він характеру зазначено, що зараз підробітків «немає і не передбачається», але він жив з раніше зароблених грошей, з яких лишилось 14 руб.⁵⁴ Оскільки його не звільнили від плати за навчання цілком, а лише зменшили її на 15 руб., то вже 4 квітня 1912 р. Вадим Свідзінський мусив знов звернутись до директора Київського комерційного інституту з проханням хоча б внести йому зараз 20 руб., а решту 15 руб. заплатити до 20 травня, але остання дата була виправлена на 10 травня директором⁵⁵.

28 квітня 1912 р. Вадим Свідзінський знов прохав керівництво інституту дозволити йому заплатити відстрочені 15 руб. до 30 травня, оскільки він позбувся всіх заробітків⁵⁶. Цей дозвіл був потрібен і для того аби його допустили до складання іспитів.

У вересні 1912 р. Вадим Свідзінський, який на той час навчався на 5-му семестрі, подав прохання керівництву інституту про отримання позики у 50 руб. на оплату за навчання⁵⁷. В анкеті щодо матеріального стану він зазначав, що платить за кімнату 7,5 руб. на місяць (мешкав по вул. Столипінська, буд. 8, кв. 4, тобто це була вже його третя адреса у Києві), обідав в їдальні Товариства швидкої допомоги (13-20 коп. за обід), місячні витрати склали 12-18 руб. тоді як випадкові підробітки давали 5-6 руб. і ще 12 руб. отримував від батьків⁵⁸. Отже, всі його надходження заледве покривали найнагальніші витрати і на внесення плати за навчання коштів просто не лишалось. Також у цій анкеті зазначено, що він належав до Подільського земляцтва.

Також в зв'язку із навчанням на стаціонарі у ВНЗ Вадим Свідзінський 1 лютого 1911 р. подав заявку про надання відстрочки від військової служби на час навчання, що було задоволено⁵⁹. 3 листопада 1912 р. він повторно прохав директора інституту про порушення клопотання на додаткову відстрочку від виконання військового обов'язку. Причина – неможливість закінчити інститут за чотири роки, оскільки внаслідок матеріальної скрути змушений приділяти багато часу «сторонній роботі»⁶⁰. Останнє уточнення означало, що він займався якимись підробітками і водночас це пояснювало факт пролонгації перебування у Київському комерційному інституті значного відсотку студентів. Зазначу, що чимало з них числились у складі студентів замість обов'язкових чотирьох років п'ять, шість, сім і більше років. До того ж продовження перебування на навчанні у виші давало їм право на продовження відстрочки від виконання військового обов'язку.

У вересні 1913 р. Вадим Свідзінський знов звертався до правління Київського комерційного інституту з проханням про отримання позики у 50 руб. для внесення їх у касу інституту як плати за навчання⁶¹. А 23 січня 1914 р. він вже прохав про звільнення від плати за навчання в поточному семестрі⁶². При

цьому згідно інформації бухгалтерії боргів у платі за навчання на ньому не числилось, а екзамени ним здавались переважно на «4» і «5» і лише з двох дисциплін – «Економічної історії Росії» та «Історії господарського ладу Західної Європи» – у нього були «3»⁶³. Зазначу, що ці предмети в інституті викладав особисто його директор М. В. Довнар-Запольський⁶⁴.

Оскільки у цьому проханні Вадиму Свідзінському було відмовлено, то 8 березня 1914 р. він мусив знову звернутись з проханням надати йому позику на половину плати за семестр (тобто на 25 руб.). При цьому студент пояснював, що його батько виховує п'ятьох дітей при мізерній зарплатні, а тому не може йому нічим допомогти. Аналогічно і сам Вадим Свідзінський каже, що має «майже злидений бюджет»⁶⁵ і це засвідчує той факт, що він таки мав якісь підробітки у Києві. З опитувального бланку бачимо, що він отримував «від уроків» (тобто репетиторства) 12 руб. на місяць і ще 10 руб. від батьків, а його місячні витрати склали 22 руб. (з них 8 руб. за наймання житла і 7 руб. – за харчування у студентській їдальні)⁶⁶. Отже, грошові надходження заледве покривали витрати на житло та харчування, що показує злиденне життя, властиве для значної частини київського студентства і що, безперечно, було одним з потужних чинників радикалізації їх поглядів та включення у політичне життя.

У наступному бланку Вадим Свідзінський повідомляв, що винаймав житло вже за 9 руб. на місяць, але «разом з товаришем», змінивши місце проживання (у попередній анкеті значилась вул. Маріїнсько-Благовіщинська 9, кв. 25; а тепер – вул. Банківська 27, кв. 25) і уроками тепер заробляв лише 8 руб., що свідчить про нестабільність цього роду підробітків⁶⁷. Також Вадим Свідзінський зазначав, що практично закінчив навчання і йому лишилось скласти лише два предмети. На цьому проханні поставлена віза директора інституту про надання йому позики у 15 руб. для сплати за навчання.

15 квітня 1914 р. Вадим Свідзінський подав прохання правлінню інституту про дозвіл сплатити за поточний семестр і на ньому стоїть помітка «сплачено»⁶⁸.

У травні 1914 р. Вадим Свідзінський знов прохав керівництво інституту клопотатись про надання йому додаткової відстрочки від військової служби, оскільки він «прагне продовжити навчання» в інституті⁶⁹. Як слідує з відповіді Ямпільського військового присутствія, це прохання було задоволено і Вадим Свідзінський отримав відстрочку від військової служби до 1915 р.⁷⁰ За умов початку Першої світової війни це було дуже актуально.

Як свідчить оригінал матрикула Вадима Свідзінського, навесні 1914 р. він завершив повний цикл навчання в інституті⁷¹. Тому 16 грудня 1914 р. Вадим Свідзінський подав керівництву Київського комерційного інституту прохання дозволити йому сплатити за поточний семестр і отримати, таким чином, можливість скласти випускні іспити в січні 1915 р.⁷²

19 січня 1915 р. Вадим Свідзінський уже прохав про виготовлення залікового свідоцтва⁷³, що означало завершення ним навчального циклу. В його осо-

бовій справі зберігається копія свідоцтва про закінчення ним навчання в інституті, датоване 22 січня 1915 р. У ньому зазначено, що він склав іспит з італійської мови та написав дипломну роботу на тему «Заробітна плата»⁷⁴.

Отримання свідоцтва про закінчення навчання давало йому право скласти випускні іспити і лише тоді він міг отримати диплом про закінчення навчання. Кожен випускний екзамен оцінювався за п'ятибальною шкалою. При цьому, при виставленні оцінки до уваги брались не лише результати іспитів, але й рівень дипломної роботи та «успішність занять під час проходження курсу в інституті»⁷⁵. Таким чином, рівень отриманого диплому залежав від поєднання трьох факторів (загальної успішності під час всього періоду навчання, рівня знань, виявленого на випускних іспитах та рівня виконання дипломної роботи), що дозволяло оцінити кожного випускника найбільш об'єктивно. Також у Київському комерційному інституті діяла цікава система: студент, який здавав випускні іспити на «відмінно» отримував диплом кандидата економічних наук 1-го ступеня (тобто – з відзнакою), а інші – другого. Але останні за бажанням через рік могли пройти переекзаменування і у разі виявлення відмінних результатів отримати диплом 1-го ступеня.

5 лютого 1915 р. Вадим Свідзінський подав прохання про допуск до випускних іспитів⁷⁶, які він склав впродовж лютого – березня 1915 р. і 14 березня 1915 р. отримав диплом кандидата економічних наук 2-го розряду⁷⁷. З випускних іспитів він отримав такі оцінки: з міського та земського господарства – 5, з економічної географії – 4; а з економічної політики, торговельного права та рахівництва – 3⁷⁸. Згідно правил для випускників Київського комерційного інституту, це давало йому право на отримання чину 12-го класу при вступі на державну службу.

Отже, молодший брат Володимира Свідзінського Вадим зміг закінчити навчання у Київському комерційному інституті й отримати відповідний диплом, хоча й 2-го розряду, тобто, використовуючи сучасну термінологію – без відзнаки. При цьому варто зазначити, що обидва вони навчалися на одному – економічному – відділенні. І період їх навчання в інституті також перетинався: Володимир Свідзінський навчався у Київському комерційному інституті з 1908 по 1913 р., а Вадим – з 1910 по 1915 р. Все це в підсумку мало сприяти їх більш тісним взаєминам.

Варто зазначити, що приклад Володимира та Вадима Свідзінських, котрі були дітьми православного священика з Поділля, був не унікальним в плані переорієнтування місцевим духовенством своїх нащадків на світську (і до того ж далеку від духовної) економічну сферу. Наприклад, у 1912 р. до Київського комерційного інституту вступив Григорій Данилович Шандровський, який також був сином православного священика з Поділля, а саме з с. Байбузовки Балтського повіту Подільської губернії⁷⁹. Г. Шандровський, як слідує з його особової справи з архіву Київського комерційного інституту, народився 1885 р. у Летичівському повіті Подільської губернії, у 1908 р. закінчив духовну семі-

нарію у Кам'янці-Подільському⁸⁰ і подав заявку про вступ до Варшавського університету та Київського комерційного інституту⁸¹. Як слідує з подальших документів з його особової справи, влітку 1911 р. він уже звертався щодо повергнення своїх документів з канцелярії інституту внаслідок вибуття⁸² і вступу до Київського політехнічного інституту⁸³. У вересні 1912 р. Г. Шандровський знов подав заяву про вступ до Київського комерційного інституту і був зарахований на економічне відділення⁸⁴.

Як і у випадку зі Свідзінськими, Г. Шандровський належав до незаможних осіб. Зокрема, він декілька разів прохав керівництво вишу про відстрочку у сплаті за навчання⁸⁵. Попри це, у травні 1914 р. він клопотався перед керівництвом інституту про отримання закордонного паспорту⁸⁶ для закордонного відрядження до вересня 1914 р. «з метою вивчення мови та ознайомлення з якоюсь із галузей промисловості»⁸⁷.

Однак початок Першої світової війни перекреслив ці плани і для бодай якогось забезпечення свого життя Г. Шандровський змушений залишити навчання і натомість вже у вересні 1914 р. прохав про зарахування на службу до інтендантського управління⁸⁸. Щоправда, у квітні 1915 р. він прохав керівництво Київського комерційного інституту поновити його в складі студентів і дозволити внести плату за навчання, що було задоволено⁸⁹.

З лютого 1916 р. Г. Шандровський був запрошений на посаду представника Уповноваженого міністерства землеробства із закупівлі худоби для діючої армії у Волинській губернії⁹⁰. На цей момент, як слідує з його особової справи, Г. Шандровський був виключений з числа студентів через відсутність внесення плати за навчання⁹¹. Окрім цього, наприкінці 1915 р. Шандровський подав прохання про дозвіл на шлюб «з донькою відставного таємного радника»⁹², а сама церемонія вінчання мала відбутись в Одесі⁹³.

Останній (в хронологічному відношенні) документ з особової справи Г. Шандровського з архіву Київського комерційного інституту – це його звернення до комісара вищих навчальних закладів м. Києва від 9 липня 1919 р. з проханням про поновлення в числі студентів комерційного інституту⁹⁴. З цього звернення слідує, що навчання було перервано ним «через відсутність засобів». При цьому на момент написання цього звернення він працював в комун-відділі Київського губвиконкому⁹⁵, тобто працював на радянську владу. І як зазначав у цьому зв'язку Шандровський, «мав особливу потребу в поповненні знань з земсько-міської справи»⁹⁶. Цілком закономірно, що це звернення було задоволено і Г. Шандровського поновили на навчання в Київському комерційному інституті на сьомому семестрі⁹⁷.

З Поділля походив і секретар Української громади студентів Київського комерційного інституту Микола Феофанович Сувчинський. Як слідує з особової справи М. Сувчинського, він був сином православного священика з с. Біликівці Літинського повіту Подільської губернії та до вступу в інститут закінчив Подільську духовну семінарію⁹⁸, тобто навчався там де і брати Свідзінські та

Г. Шандровський. Копія виписки з метрики засвідчує, що священиками були і його дід та брат батька⁹⁹. У 1913 р. він вступив на економічне відділення Київського комерційного інституту¹⁰⁰. Отже, як і у випадку В. Свідзінського, можна вести мову про стару династію священиків, нащадок якої вирішив переорієнтувати свою професійну діяльність на економічну сферу.

29 листопада 1914 р. М. Сувчинський звернувся на ім'я директора Київського комерційного інституту з проханням про відрахування з числа студентів¹⁰¹. Цей крок був зумовлений переходом до 2-го Київського військового училища¹⁰², що можна пояснити як прагненням здобути освіту безкоштовно і навіть отримати певне забезпечення за умов наростання економічної кризи, а також і додатковою відстрочкою від військової служби. Підставою для цього слугує факт його відрахування з Київського комерційного інституту у зв'язку із невнесенням плати за навчання¹⁰³.

Ще більше ступінь матеріалізації світоглядних установок та десакралізація засвідчується прикладами вступу на навчання до Київського комерційного інституту представниць жіночої статі, серед яких були й вихідці з Поділля. Найбільш знаковим у цьому зв'язку варто назвати приклад Зінаїди Олександрівни Бачинської. Вона була однією із засновниць найбільш проукраїнської організації не лише Київського комерційного інституту, але й тогочасного Києва загалом – Української студентської громади¹⁰⁴ і згодом була близька до активних діячів українських визвольних змагань, але інформація про неї практично невідома. Тож що ми можемо дізнатись про неї на підставі її особової справи, що збереглась в архіві Київського комерційного інституту. По-перше, вона була випускницею Кам'янець-Подільського жіночого єпархіального училища (оскільки була донькою священика), яке вона закінчила у 1904 р. У вересні 1907 р. З. Бачинська вступила до Київського комерційного інституту (коли цей виш ще іменувався вищими комерційними курсами)¹⁰⁵. Також в її особовій справі є довідка від київського міського лікаря, з якої слідує, що вона страждала «різко вираженою формою недокрів'я, яка розвинулась на ґрунті функціонального розладу серцевої діяльності» і тому влітку 1911 р. проходила спеціальне лікування, що потягло значні матеріальні витрати¹⁰⁶. Саме тому в жовтні 1911 р. З. Бачинська прохала керівництво інституту про звільнення від плати за навчання, а також про переведення з комерційного на економічне відділення, оскільки перебування на першому пов'язане з роботою у лабораторіях, а це «втомлює мене і погано впливає на мої легені»¹⁰⁷. Згодом, у січні 1912 р., З. О. Бачинська звернулась до директора Київського комерційного інституту з проханням про розстрочку в сплаті за навчання і це прохання було задоволено¹⁰⁸. В січні 1913 р. прохання про відтермінування внесення плати за навчання було повторено¹⁰⁹. Останній документ з її особової справи в архіві інституту датовано вереснем 1913 р. і він є так само проханням про відстрочку у сплаті за навчання (в цей час вона перебувала на одинадцятому семестрі економічного відділення)¹¹⁰.

Ступінь десакралізації та емансипації священницького стану Поділля засвідчується не лише прикладами вступу на навчання до світського (і до того ж економічного, тобто цілком далекого від духовної сфери) вишу дітей місцевого духовенства. Зокрема й жіночої статті, що особливо показово оскільки становище останніх в тогочасних родинах та й державі в цілому було особливо безправним. Засвідчується вона й вступом на навчання до світського вишу також і самих священників. Так, у липні 1917 р. прохання про вступ до Київського комерційного інституту (на комерційно-технічне відділення) подав священник с. Лісовод Каменецького повіту Подільської губернії Володимир Іванович Лисицький¹¹¹. Він, так само як і брати Свідзінські та М. Сувчинський, закінчив духовну семінарію у Кам'янці-Подільському. В ній він навчався з 1906 по 1913 р., тобто міг перетинатись з Володимиром та Вадимом Свідзінськими, а отже міг підтримувати з ними контакт й надалі та отримати інформацію про Київський комерційний інститут. Батько В. Лисицького також був священником на Поділлі¹¹².

Також вдалося виявити архівні справи окремих керівників Подільського земляцтва студентів Київського комерційного інституту. Зокрема, в архіві Київського комерційного інституту збереглись особова справа та матрикул представника правління Подільського земляцтва Григорія Романовича Пономаря. З цих документів слідує, що він народився 1890 р. у селянській сім'ї на Харківщині¹¹³. Отже, попри те, що він належав до керівництва Подільського земляцтва, але був пов'язаний з Поділлям лише навчанням у семінарії Кам'янця-Подільського. У 1909 р. Г. Пономарь закінчив Подільську духовну семінарію (так само як і більшість з вище згадуваних осіб) і восени 1912 р. поступив до Київського комерційного інституту на комерційне відділення¹¹⁴. До цього (у 1909–1912 рр.) навчався на хімічному відділенні Київського політехнічного інституту, звідки вибув внаслідок невнесення плати за навчання¹¹⁵. Перша сесія у Київському комерційному інституті була здана ним на «4» та «5», а також складені заліки з німецької та французької мов¹¹⁶. Екзамени другого семестру (весна 1913 р.) та заліки були здані також успішно, за винятком неорганічної хімії (3 бали)¹¹⁷. У третьому семестрі (осінь – зима 1913 р.) два іспити були здані на «4» та два заліки¹¹⁸. У наступному семестрі (весна 1914 р.) він здав три іспити, а протягом 1915 р. та першої половини 1916 р. в матрикулі значиться лише оплата семестрів, але не проставлено жодної оцінки¹¹⁹. При цьому, як слідує з документів, Г. Пономарь перейшов з комерційного на економічне відділення, але закінчив інститут «не скінчивши повного курсу»¹²⁰.

З низки звернень Г. Пономаря на ім'я директора інституту можна почерпнути інформацію як про його біографію, так і про становище Поділля у переддень Першої світової війни. По-перше, з його листа від 8 жовтня 1914 р. довідуємось, що на той час його родина вже мешкала у м. Тульчин, а з інших – що це було принаймні з 1912 р.¹²¹ і таке переміщення могло бути зумовленим переміщенням військової частини, у якій служив його батько. При цьому, опи-

нившись у середині липня 1914 р. у населеному пункті Подільської губернії прикордонному з Австро-Угорщиною, Г. Пономарь пише про «паніку серед населення», яку викликали оголошення загальної мобілізації та «чутки про розпочату війну з Австрією»¹²². Потому, у вересні 1914 р. йому довелося двічі їздити до Львова, де лікувався його батько, котрий був прапорщиком і з початком Першої світової війни пішов у діючу армію¹²³. Потім батька евакуювали і зв'язок з ним урвався, а тому Г. Р. Пономарь не зміг сплатити за навчання і був відрахований з Київського комерційного інституту¹²⁴.

Зазначу, що з формулярного списку про службу батька Г. Пономаря слідує, що він походив з селян Куп'янського повіту Харківської губернії, але після проходження обов'язкової військової служби (у 1889–1893 рр.) залишився в армії¹²⁵. Звертаючись у квітні 1915 р. з проханням про поновлення на навчанні Г. Пономарь мотивував це, зокрема й пільгами для дітей осіб, які брали участь у бойових діях і що дійсно відповідало тогочасному законодавству¹²⁶. Проте одразу ж зазначав, що довести цей факт «при теперішніх обставинах не видається можливим», а також що в єдиній наявній довідці про участь батька у бойових діях останній фігурує під прізвищем «Пономарьов», оскільки «у воєнному листуванні» прізвище батька «давно вже перероблено на Пономарьов»¹²⁷. Таким чином, можна опосередковано бачити підтвердження постулату про армію як один з важливих каналів русифікаторської політики у Російській імперії.

З особової справи Г. Р. Пономаря також слідує, що в березні 1930 р. він працював інспектором Лубенської філії Укрсільбанку і прохав адміністрацію інституту про надання довідки про своє навчання у цьому виші¹²⁸.

Також вдалось виявити особову справу бібліотекаря Подільського земляцтва Неоніли Дем'янівни Лисецької. Вона була обрана бібліотекарем Подільського земляцтва 15 березня 1914 р.¹²⁹, а до того обиралась до правління земляцтва¹³⁰. Заяву про вступ до Київського комерційного інституту Н. Лисецька подала 29 грудня 1911 р., і з 1912 р. приступила до навчання на комерційному відділенні цього вишу¹³¹. Відзначу, що середню освіту Н. Лисецька здобула у жіночій гімназії м. Сороки Бессарабської губернії і до вступу в інститут мешкала у цьому місті у власному будинку¹³², була донькою «поліційного урядника»¹³³. В інституті вона вивчала німецьку і французьку мови (про що спеціально зверталась до директора). В зв'язку із складним матеріальним становищем Н. Лисецька у січні 1913 р. зверталась з проханням про відстрочку з внесення плати за навчання¹³⁴.

5 червня 1928 р. Н. Лисецька звернулася до директора інституту (який на той час вже був одержавлений і змінив свою назву) з проханням про надання довідки «про те, що я прослухала 8 семестрів Київського комерційного інституту», який перестала відвідувати наприкінці 1916 р. і також прохала про видачу своїх документів з канцелярії інституту¹³⁵. Зазначені документи, як слідує з її особової справи, були їй надані¹³⁶.

З Бессарабії походив і Олександр Захарович Анжуловський, який в грудні 1913 р. був обраний до складу правління Подільського земляцтва¹³⁷. Оскільки він вступив до Київського комерційного інституту (на економічне відділення) восени 1913 р.¹³⁸, то це означає швидке знаходження контактів з Подільським земляцтвом і ідентифікацію себе саме з цим регіоном України. Зв'язок Анжуловського з Поділлям був обумовлений тим, що він навчався у приватному комерційному училищі І. Мазінга в Кам'янці-Подільському, яке закінчив 1913 р. Натомість сам він походив з родини кишинівських міщан і народився у Кишинівському повіті в 1891 р.¹³⁹, тобто на момент вступу до інституту мав 22 роки.

Період навчання О. Анжуловського в Київському комерційному інституті виявився нетривалим, оскільки вже 3 вересня 1914 р. він виявив бажання вступити до Київського військового училища¹⁴⁰. Це бажання було пояснено «відсутністю засобів до існування та продовження навчання» в інституті¹⁴¹, тоді як слухачі військових училищ брались на державне забезпечення.

Безпосередньо з Кам'янця-Подільського походила ціла група студентів Київського комерційного інституту. Так, у грудні 1909 р. заяву про вступ на комерційне відділення Київського комерційного інституту подав син надвірного радника О. Коцюбинський, котрий мешкав у Кам'янці-Подільському (у Новому Плані, в будинку Марцинкевича), але йому було відмовлено у вступі до цього вишу¹⁴².

У Кам'янці-Подільському (при відділенні Державного банку) мешкав студент Київського комерційного інституту П. Шнурков, котрий походив з м. Слов'янськ Харківської губернії¹⁴³. У вересні 1912 р. він вибув з числа студентів економічного відділення, оскільки вислухав повний курс наук в інституті¹⁴⁴, в якому навчався з 1908 р. За час навчання в інституті П. Шнурков звертався до адміністрації вишу з проханнями про надання пільгового проїзду по Варшавсько-Віденській залізниці (навесні 1912 р.) та по Чорному морю – від Феодосії до Батумі (влітку 1912 р.), а влітку 1911 р. – по Чорному морю від Новоросійська до Батумі¹⁴⁵. Це дозволяє уявити як проводили канікулярний час тогочасні студенти. Зазначу, що керівництво інституту виклопотало пільгові квитки П. Шнуркову для цих поїздок¹⁴⁶.

Враховуючи помітну роль єврейської громади в житті України загалом та Поділля зокрема, логічно припускати, що серед вихідців з Поділля, котрі навчались у першому в Україні виші економічного профілю були й євреї, тим більше, що вони утворювали найбільшу етнічну групу серед студентів Київського комерційного інституту. І це підтверджується документально. Наприклад, з родини єврейських міщан Меджибіжа Подільської губернії походив Йосип Аврум Меєрович Франкфурт (народився у 1886 р.)¹⁴⁷. 13 липня 1908 р. він подав заяву про вступ на комерційне відділення Київського комерційного інституту¹⁴⁸. З його документів слідувало, що він закінчив приватну чоловічу гімназію Ареєва в Одесі¹⁴⁹. Як і по решті вступників, інститут направив

запит щодо його благонадійності і отримав позитивний відгук: «В моральному та політичному відношенні ні в чому негідному не помічений»¹⁵⁰. Зазначу, що документи подібного роду зазвичай носили доволі формальний характер. Наприклад, аналогічно позитивний відгук від поліції було отримано і щодо К. Баумана¹⁵¹ і це при тому, що він вже був активно втягнутий у політичне життя та сповідував соціалістичні погляди ворожі офіційній політиці Російської імперії.

Повертаючись до особи Й. Франкфурта зазначу, що внаслідок вступу до Київського комерційного інституту він отримав відстрочку щодо відбування військового обов'язку до закінчення терміну навчання¹⁵². Також варто наголосити на тому, що у виборі навчального закладу для здобуття вищої освіти Й. Франкфурт не зупинився. Зокрема, у 1910 р. він надсилав свої документи до Одеського університету, але забрав їх¹⁵³ – вочевидь не вступив через обмежувальну квоту на вступ для євреїв. На початку 1912 р. він прохав канцелярію Київського комерційного інституту направити його документи до Демидівського юридичного ліцею у Ярославлі¹⁵⁴.

14 квітня 1911 р. Й. Франкфурт отримав від Київського комерційного інституту посвідчення на надання закордонного паспорту для поїздки за кордон «зі спеціальною метою»¹⁵⁵, що було звичною практикою серед студентів вишу і передбачало їх підготовку до написання дипломної роботи.

Внаслідок смерті батька і неможливості надавати матеріальну допомогу зі сторони матері (як він стверджував) у вересні 1911 р. Й. Франкфурт звернувся до керівництва інституту з проханням про звільнення від плати за навчання у поточному семестрі, але отримав лише її зменшення на 15 руб.¹⁵⁶ Тому він знов прохав бодай про дозвіл відстрочити сплату решти 35 руб. до 15 грудня 1911 р.¹⁵⁷

У січні 1912 р. Й. Франкфурт клопотався перед керівництвом інституту про звільнення від плати за навчання за поточний семестр у зв'язку із матеріальною скрутою¹⁵⁸.

20 березня 1912 р. знову звернувся до керівництва Київського комерційного інституту з проханням звільнити його від сплати половини вартості навчання за семестр, а сплату решти 25 руб. просив відстрочити до 1 серпня, оскільки заявляв, що «впевнений, що літні заробітки дозволять мені внести потрібну суму»¹⁵⁹. Це зайвий раз підтверджує як факт неможливості більшості студентів цього вишу, так і те, що для студентів було властиве заробітчанство, зокрема і в літній період. Попри те, що адміністрація Київського комерційного інституту дозволила відстрочити сплату 25 руб. до 1 травня, але Й. Франкфурт (як видно з інших документів) не сплатив цих коштів і в серпні, а тому знов прохав про відстрочку в їх сплаті до 16 жовтня, але в цьому йому було відмовлено¹⁶⁰.

З опитувального бланку щодо надання субсидії або звільнення від плати за навчання видно, що Й. Франкфурт: винаймав у Києві кімнату «з товари-

шем» і платив за неї 6 руб.; був членом Одеського земляцтва (тобто вступив до земляцтва міста де навчався, а не звідки походив); харчувався в студентській їдальні (за 6 руб. на місяць); з підробітків мав «один урок за 8 руб. інший за 6 руб.» (тобто займався репетиторством). У графі щодо отримання коштів від рідних чи близьких зазначено, що отримував 5 руб. щомісяця від брата¹⁶¹.

З іншого подібного документу слідувало, що Й. Франкфурт мешкав у Києві по вул. Інститутській, у буд. №8 і платив за квартиру щомісяця 7 руб., харчувався в їдальні Швидкої допомоги нужденним студентам, двічі отримував субсидії від Товариства потребуєчих студентів Київського комерційного інституту та двічі – від Одеського земляцтва. Про себе він зазначав, що неодружений; а про батьків – що батько помер, а мати «займається посередництвом»; також є один брат, котрий також навчається¹⁶². На цьому бланку щодо надання субсидії зазначено, що «відомості невірні, уроків не має, отримує 25 руб.» (тобто з дому йому надсилали не 5, а 25 руб., але за вирахуванням заявленої ним суми отримуваної від уроків виходимо на ту ж цифру). В підсумку було зазначено, що він таки «потребуєчий» і тому йому було надано зменшення суми плати за навчання на 15 руб.¹⁶³, тобто майже на третину від вартості навчання за семестр.

29 грудня 1929 р. Й. Франкфурт отримав довідку з Київського інституту народного господарства (так тоді називався Київський комерційний інститут) з якої слідувало, що студент навчався в інституті до вересня 1912 р. і вибув «не скінчивши повного курсу інституту»¹⁶⁴. Його вибуття може бути пояснене тим, що цього року він здобув вищу юридичну освіту. Це підтверджується копією його диплома виданого у вересні 1912 р. Демидівським юридичним ліцеєм у Ярославлі. З неї слідує, що Й. Франкфурт отримав диплом кандидата юридичних наук, оскільки склав усі необхідні іспити та подав дипломну роботу на тему «Нариси з економії страхування життя».

Присутність представників єврейської громади серед студентів Київського комерційного інституту була явищем властивим для вихідців з різних регіонів України і загалом вони становили до половини студентів цього вишу. Але вихідці з Поділля, котрі навчались у Київському комерційному інституті, представляли й польську громаду, що засвідчувало помітну роль поляків в економічному житті Поділля. Зокрема, в 1910 р. до Київського комерційного інституту вступила Марія-Яніна Станіславівна Голинська¹⁶⁵. Відомо, що вона походила з дворянської родини з Кам'янця-Подільського (народилась у 1890 р.), у 1909 р. закінчила Маріїнську жіночу гімназію Кам'янця-Подільського¹⁶⁶. У липні 1910 р. М. Голинська подала заяву про зарахування студенткою на комерційне відділення Київського комерційного інституту¹⁶⁷. Показово, що з цієї заяви слідує, що М. Голинська мала щеплення проти віспи, яке було зроблено їй у 9-річному віці у Кам'янці-Подільському¹⁶⁸. Скажу, що мною перевірено понад 1 тис. особових справ студентів цього вишу і це перший подібний випадок. Він також є свідченням того, що представники польської громади були більш

вестернізовані і більшою мірою сприймали передові досягнення та новації. Варто наголосити і на надзвичайному ступіні консолідації в середовищі польської громади. Це засвідчується не лише тим, що хресними батьками М. Голинської були представники польської громади Кам'янця-Подільського (що в принципі було звичним явищем)¹⁶⁹, але й тим, що для завірення копій своїх документів М. Голинська зверталась до нотаріуса, що теж належав до польської громади¹⁷⁰.

В 1915 р. М. Голинська прохала надіслати її документи до відділення Червоного Хреста (тобто стала сестрою милосердя) і що як слідує з довідки канцелярії інституту, вона була відрахована за невнесення плати¹⁷¹.

З під Кам'янця був родом Сигізмунд-Петро Якович Цетнеровський, дворянин 1890 р. народження, котрий у 1909 р. закінчив сільськогосподарсько-технічне училище у Кам'янці-Подільському. 16 червня 1909 р. подав заяву про вступ на комерційне відділення Київського комерційного інституту¹⁷². Проте внаслідок хвороби у 1910 р. він пропустив два семестри і був відрахований за невнесення плати за навчання. Тож у листопаді 1910 р. С. Цетнеровський звертався до керівництва вишу поновити його¹⁷³, а в січні 1911 р. прохав зарахувати бодай на перший семестр іншого (економічного) відділення, але йому було відмовлено¹⁷⁴.

Вступ на навчання до Київського комерційного інституту поляків, які походили з Поділля, тривав навіть і попри початок Першої світової війни. Наприклад, у 1915 р. заяву про вступ на комерційно-технічне відділення Київського комерційного інституту подав Мечислав-Георгій Францевич Сеницький¹⁷⁵. Його заява про вступ є показовою, оскільки це рідкісний випадок, коли людина зазначила свою національність. Він назвав себе поляком, і зазначив своє соціальне походження не з дворян (як практикувалось у Російській імперії), а зі шляхти¹⁷⁶. З особової справи М. Сеницького також слідує, що він народився 1895 р. у с. Уладівка Подільської губернії. При цьому одним з його хресних батьків був австрійський підданий¹⁷⁷, що може засвідчувати підтримку контактів між поляками, що мешкали в складі різних імперій. У 1915 р. він закінчив приватне комерційне училище І. Мазінга у Кам'янці-Подільському¹⁷⁸. До цього, як слідує з автобіографії, М. Сеницький до дев'яти років «обучався в домі батьків», а з 1907 по 1913 р. навчався у вінницькому реальному училищі. В 1913 р. він перевівся до приватного комерційного училища у Варшаві, але «внаслідок військових дій був вимушений у 1914 р. перевестись в комерційне училище І. Мазінга у Кам'янці-Подільському»¹⁷⁹.

Внаслідок евакуації Київського комерційного інституту до Саратова восени 1915 р. М. Сеницький прохав про надання йому відпускнуго квитка, оскільки він «не міг слідувати за інститутом»¹⁸⁰. А 16 квітня 1918 р. М. Сеницький подав заяву про відрахування його з інституту та повернення всіх зданих при вступі документів¹⁸¹.

На цьому перелік виявлених вихідців з Поділля, котрі навчались у Київ-

ському комерційному інституті, поки що уривається. Однак і виявлені матеріали дають значну і різнобічну інформацію, що може прислужитись як у вивченні історії Поділля початку ХХ ст., так і стану вищої школи та різних аспектів життя студентства в Україні у той час. Зокрема, було доведено, що чимало вихідців з Поділля, котрі поступили на навчання до Київського комерційного інституту, походили з давніх священицьких родів. Це засвідчує високий ступінь емансипації та прогресивності місцевого священства, а також є підтвердженням кризи релігійності та традиційних цінностей (патріархальності, спадковості у виборі професії тощо) у середовищі українського суспільства загалом на початку ХХ ст. На підставі етнічної неоднорідності подолян, які навчались у Київському комерційному інституті, можна вести мову, що помітна роль в економічному житті цього краю належала представникам польської та єврейської громад.

Також аналіз поданої студентами інформації про себе для отримання субсидій, зменшення плати за навчання або й цілковитого звільнення від неї показав, що значна частина студентів (принаймні Київського комерційного інституту) на початку ХХ ст. належала до незаможних. Зокрема, їм доводилось винаймати житло – кімнату або її частину, часом у складчину (за 6-9 руб. на місяць). Ще приблизно ж стільки вони витрачали на харчування – у студентській їдальні, тобто харчувались за пільговими цінами, що безперечно позначалось і на якості самого харчування. Загалом, по міркам тогочасного Києва, це були мізерні кошти, оскільки для мінімального прожиття у місті потрібно було 50-70 руб. на місяць. До витрат студентів варто додати регулярні оплати вартості навчання – 50 руб. за семестр (це без додаткових оплат за користування бібліотекою, лабораторіями та заняття з іноземних мов). Натомість головне джерело підробітку – репетиторство – було нестабільним і давало мізерний дохід – від 5-6 до 12 рублів на місяць.

Отже, можна констатувати, що студенти Київського комерційного інституту (особливо ж приїжджі) весь час навчання перебували у доволі скрутному становищі. Підробітки (переважно у вигляді репетиторства) були тимчасовим і ненадійним джерелом прибутку. Так само незначними були й отримувані ними кошти від батьків або рідних внаслідок незаможності останніх. Закономірно, що фактично злиденне життя в умовах великого міста було додатковим подразником і перетворювало незаможну частину студентства на найбільш радикально й вороже налаштовану щодо офіційної влади силу. А тому студенти легко приставали до різних рухів антиурядового спрямування. Оскільки з початком Першої світової війни економічна ситуація почала різко погіршуватись, то це, у першу чергу, позначилось на студентстві і додатково підштовхувало його до антиурядових виступів забезпечивши революційний табір активною, готовою до будь-яких дій масою. Тож це фактично готувало успіх Української революції 1917–1921 рр., принаймні на початку, поки не довелось вступити у боротьбу за маси з іншими опозиційними політичними силами.

Примітки:

¹ Прошлое – крупным планом : Современные исследования по микро-истории. СПб. : Европейский университет; Алетейя, 2003. 268 с.

² Гинзбург К. Сыр и черви. Картина мира одного мельника, жившего в XVI в. М. : Росспэн, 2000. 272 с.

³ Золотухина-Аболина Е.В. Повседневность: философские загадки. К. : Ника-Центр, 2006. 256 с.

⁴ Любарт М.К. Семья во французском обществе XVIII – начала XX века / отв. ред. М.Ю. Мартынова. М. : Наука, 2005. 296 с.; Семья, дом и узы родства в истории / Под общ. ред. Т. Зоколлы, О. Кошелевой, Ю. Шлюмбама. СПб. : Европейский университет в Санкт-Петербурге; Алетейя, 2004. 285 с.; Радимен В. Плуг, мор і нафта : Як людство здобуло контроль над кліматом / пер. з англ. К. : Ніка-Центр, 2013. 272 с.

⁵ Чуткий А. І. Нариси з економічної історії України. Кн. 2 : Становлення житниці Європи (друга половина XV – перша половина XVII ст.). К. : Темпора, 2015. С. 100-106.

⁶ Чуткий А. І. Нариси з економічної історії України. Кн. 1 : На перехресті торгових шляхів. К. : Темпора, 2013. С. 317-318, 322, 501; Чуткий А. І. Нариси з економічної історії України. Кн. 2 : Становлення житниці Європи (друга половина XV – перша половина XVII ст.). К. : Темпора, 2015. С. 100-106.

⁷ Давыдов М.А. Всероссийский рынок в конце XIX – начале XX вв. и железнодорожная статистика. СПб. : Алетейя, 2010. С. 373-378, 392-393.

⁸ Там само. С. 393.

⁹ Там само. С. 152-230.

¹⁰ Економічна історія України : іст.-екон. дослідж. : в 2 т. / Т. А. Балабушевич та ін.; відп. ред. В. А. Смолій]. Т. 1. К. : Ніка-Центр, 2011. С. 617; Еволюція ринкових інститутів в Україні : монографія : у 2 ч. – Ч. 1 / [В. В. Небрат, Н. А. Супрун та ін.]. К., 2012. С. 225.

¹¹ Чуткий А. І. Вихідці з Поділля в стінах Київського комерційного інституту (нові матеріали до історії Поділля початку XX ст.) // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : Історичні науки. Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня-Рута», 2015. Т. 25. С. 380-391.

¹² Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 6, спр 1166, арк. 1.

¹³ Там само, арк. 37.

¹⁴ Там само, арк. 38-38 зв.

¹⁵ Там само, арк. 5.

¹⁶ Там само.

¹⁷ Там само.

¹⁸ Чуткий А.І. Микола Дашкевич (1852–1908). К. : Темпора, 2008. С. 100, 102-103.

¹⁹ Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 8, спр 303, арк. 41.

- ²⁰ Там само, оп. 6, спр. 1166, арк. 7.
- ²¹ Там само.
- ²² Там само.
- ²³ Там само, арк. 8
- ²⁴ Там само, арк. 9.
- ²⁵ Там само, оп. 8, спр. 1327, арк. 1 зв.
- ²⁶ Там само, оп. 6, спр. 1166, арк. 9.
- ²⁷ Там само, арк. 9 зв.
- ²⁸ Чуткий А. І. Український студентський гурток у Київському комерційному інституті (1908–1914 рр.) // Пам'ятки : археографічний щорічник. К., 2008. Т. 8. С. 122-128.
- ²⁹ Ковалевський М. При джерелах боротьби. Спомини, враження, рефлексії. Інсбрук, 1960. 720 с.; Білорус М. А. Член Центральної Ради Саватій Березняк : в 2 ч. К. : ПП Бабіч П.М., 2009. Ч. 1. 64 с.; Чуткий А. І. Нотатки до біографії Сергія Остапенка : аналіз перших наукових досліджень // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Історія». 2015. Вип. 4 (127). С. 37-41.
- ³⁰ Чуткий А. Праця О. О. Русова в Київському комерційному інституті // Сіверянський літопис. Чернігів, 2015. № 4 (124). С. 148-156.
- ³¹ Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 8, спр. 358, арк. 4.
- ³² Там само, арк. 7.
- ³³ Там само, арк. 8.
- ³⁴ Там само, арк. 50.
- ³⁵ Там само, оп. 6, спр. 1166, арк. 40-40 зв.
- ³⁶ Там само, оп. 8, спр. 20, арк. 7, 23; Там само, спр. 29, арк. 11, 45 зв.
- ³⁷ Там само, спр. 212, арк. 14, 29.
- ³⁸ Там само, спр. 212.
- ³⁹ Там само, оп. 6, спр. 1166, арк. 44.
- ⁴⁰ Там само, оп. 8, спр. 18, арк. 1 зв., 2 зв., 7 зв.; Там само, спр. 193, арк. 56; Там само, спр. 198, арк. 77; Там само, спр. 297, арк. 36 зв.
- ⁴¹ Там само, оп. 6, спр. 1166, арк. 10.
- ⁴² Там само, арк. 44л зв.
- ⁴³ Там само, оп. 7, спр. 1742, арк. 1.
- ⁴⁴ Там само, арк. 2-3а зв.
- ⁴⁵ Там само, арк. 5-6 зв.
- ⁴⁶ Там само, арк. 12.
- ⁴⁷ Там само, арк. 15.
- ⁴⁸ Там само.
- ⁴⁹ Там само, арк. 17.
- ⁵⁰ Там само, арк. 107 зв.
- ⁵¹ Там само.
- ⁵² Там само, арк. 19.

- 53 Там само, арк. 107.
- 54 Там само.
- 55 Там само, арк. 20.
- 56 Там само, арк. 21.
- 57 Там само, арк. 24.
- 58 Там само, арк. 104.
- 59 Там само, арк. 13, 18.
- 60 Там само, арк. 26.
- 61 Там само, арк. 28.
- 62 Там само, арк. 29.
- 63 Там само, арк. 29-29 зв.
- 64 Там само, оп. 1, спр. 52.
- 65 Там само, оп. 7, спр. 1742, арк. 30.
- 66 Там само, арк. 101.
- 67 Там само, арк. 102-102 зв.
- 68 Там само, арк. 31.
- 69 Там само, арк. 32.
- 70 Там само, арк. 33.
- 71 Там само, арк. 53 зв.-55 зв., 87-94.
- 72 Там само, арк. 34.
- 73 Там само, арк. 37.
- 74 Там само, арк. 41.
- 75 Там само, оп. 8, спр. 675, арк. 8 зв.; Там само, спр. 676, арк. 28.
- 76 Там само, оп. 7, спр. 1742, арк. 44
- 77 Там само, арк. 48-49, 51.
- 78 Там само, арк. 51.
- 79 Там само, оп. 5, спр. 8811, арк. 29-31.
- 80 Там само, арк. 20-20 зв.
- 81 Там само, арк. 37.
- 82 Там само, арк. 35.
- 83 Там само, арк. 32, 34.
- 84 Там само, арк. 4.
- 85 Там само, арк. 42, 43.
- 86 Там само, арк. 41.
- 87 Там само, арк. 38.
- 88 Там само, арк. 39.
- 89 Там само, арк. 7, 9.
- 90 Там само, арк. 12.
- 91 Там само, арк. 20 зв.
- 92 Там само, арк. 11.
- 93 Там само, арк. 3.
- 94 Там само, арк. 1.

- ⁹⁵ Там само.
- ⁹⁶ Там само.
- ⁹⁷ Там само.
- ⁹⁸ Там само, оп. 6, спр. 1239, арк. 12.
- ⁹⁹ Там само, арк. 23, 26 зв.
- ¹⁰⁰ Там само, арк. 21.
- ¹⁰¹ Там само, арк. 3.
- ¹⁰² Там само, арк. 6, 18.
- ¹⁰³ Там само, арк. 6, 18.
- ¹⁰⁴ Чуткий А. І. Український студентський гурток у Київському комерційному інституті (1908–1914 рр.) // Пам'ятки : археографічний щорічник. К., 2008. Т. 8. С. 122-128.
- ¹⁰⁵ Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 5, спр. 454, арк. 5, 6.
- ¹⁰⁶ Там само, арк. 2.
- ¹⁰⁷ Там само, арк. 9.
- ¹⁰⁸ Там само, арк. 7.
- ¹⁰⁹ Там само, арк. 8.
- ¹¹⁰ Там само, арк. 1.
- ¹¹¹ Там само, оп. 4, спр. 3130, арк. 1.
- ¹¹² Там само, арк. 2.
- ¹¹³ Там само, оп. 5, спр. 6459, арк. 8.
- ¹¹⁴ Там само, оп. 9, ч. I, спр. 1019, арк. 1.
- ¹¹⁵ Там само, оп. 5, спр. 6459, арк. 7.
- ¹¹⁶ Там само, оп. 9, ч. I, спр. 1019, арк. 1 зв.-2.
- ¹¹⁷ Там само, арк. 2 зв.-3.
- ¹¹⁸ Там само, арк. 3 зв.-4.
- ¹¹⁹ Там само, арк. 6-9 зв.
- ¹²⁰ Там само, оп. 5, спр. 6459, арк. 2.
- ¹²¹ Там само, арк. 34.
- ¹²² Там само, арк. 33.
- ¹²³ Там само.
- ¹²⁴ Там само, арк. 30.
- ¹²⁵ Там само, арк. 43-45.
- ¹²⁶ Законы и распоряжения по обстоятельствам военного времени. К., 1914. 40 с.
- ¹²⁷ Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 5, спр. 6459, арк. 49 зв.
- ¹²⁸ Там само, арк. 4.
- ¹²⁹ Там само, оп. 8, спр. 142, арк. 26.
- ¹³⁰ Там само, арк. 15.
- ¹³¹ Там само, оп. 6, спр. 817, арк. 5.
- ¹³² Там само.
- ¹³³ Там само, арк. 9.

- ¹³⁴ Там само, арк. 12, 13.
¹³⁵ Там само, арк. 3.
¹³⁶ Там само, арк. 1, 4.
¹³⁷ Там само, оп. 8, спр. 142, арк. 15.
¹³⁸ Там само, оп. 6, спр. 35, арк. 15.
¹³⁹ Там само, арк. 25.
¹⁴⁰ Там само, арк. 8.
¹⁴¹ Там само, арк. 7.
¹⁴² Там само, оп. 3, спр. 1769, арк. 2.
¹⁴³ Там само, спр. 4034, арк. 1.
¹⁴⁴ Там само, арк. 48.
¹⁴⁵ Там само, арк. 57-59.
¹⁴⁶ Там само, арк. 61-62.
¹⁴⁷ Там само, спр. 3311, арк. 40.
¹⁴⁸ Там само, арк. 43.
¹⁴⁹ Там само, арк. 39.
¹⁵⁰ Там само, арк. 14.
¹⁵¹ Там само, оп. 7, спр. 262, арк. 5.
¹⁵² Там само, оп. 3, спр. 3311, арк. 33.
¹⁵³ Там само, арк. 32.
¹⁵⁴ Там само, арк. 28.
¹⁵⁵ Там само, оп. 4, спр. 3130, арк. 3.
¹⁵⁶ Там само, арк. 6.
¹⁵⁷ Там само, арк. 7.
¹⁵⁸ Там само, оп. 3, спр. 3311, арк. 19.
¹⁵⁹ Там само, арк. 21.
¹⁶⁰ Там само, арк. 15.
¹⁶¹ Там само, арк. 20.
¹⁶² Там само, арк. 18 зв.
¹⁶³ Там само, арк. 17.
¹⁶⁴ Там само, арк. 1.
¹⁶⁵ Там само, оп. 6, спр. 308, арк. 19.
¹⁶⁶ Там само, арк. 4, 6.
¹⁶⁷ Там само, арк. 9.
¹⁶⁸ Там само, арк. 15.
¹⁶⁹ Там само, арк. 18.
¹⁷⁰ Там само, арк. 19 зв.
¹⁷¹ Там само, арк. 1, 3, 8.
¹⁷² Там само, оп. 3, спр. 3801, арк. 15.
¹⁷³ Там само, арк. 9.
¹⁷⁴ Там само, арк. 8.
¹⁷⁵ Там само, оп. 4, спр. 5085, арк. 6.

- ¹⁷⁶ Там само, арк. 6.
¹⁷⁷ Там само, арк. 10.
¹⁷⁸ Там само, арк. 8 зв.
¹⁷⁹ Там само, арк. 18.
¹⁸⁰ Там само, арк. 21.
¹⁸¹ Там само, арк. 5.

Andrii Chutkyi. Students from Podolia in the Kyiv Commercial Institute – as an evidence of the important role of Podolia in the economic development of Ukraine in the XX century. *The place and role of Podolia in general history of Ukraine have not yet been properly assessed which is confirmed by a small amount of publication on this topic by scientists from other regions of Ukraine. However, it is Podolia which played (and still does) a role of an important intermediary connecting both some Ukrainian lands between each other and being a region situated on roads from Ukraine to other European states, and thus facilitates the strengthening of the national European-integration tradition. The significance of Podolia in the economic development of Ukraine has been important both in the distant past and in since the moment of capitalistic opportunities. Accordingly, it makes one study in-depth all components of Podolia's history, in particular, its role in economy, since this sphere is of priority in the life of all societies in contemporary history.*

In this article, the role of Podolia in economic life of Ukraine in the early XX century has been studied in the context of the reconstructions of the list of natives from this region who studied at the first Ukrainian higher education establishment of the economic profile – Kyiv Commercial Institute. This approach allowed to demonstrate that people from different social groups of Podolia entered this establishment, in particular, there were a lot of clergies. This allows one to speak of the high emancipation level and understanding of the importance of the economic sphere in the environment of the Podolians at the beginning of the XX century. Besides, this micro-historical approach allows to reconstruct the period when the people, we study, were students of the Kyiv Commercial Institute, that is to see the everydayness of social life of that time (since biographies of mostly «not significant» people were used). This as well allows to stir up discussion of the everydayness topic in history.

Also, the very fact that a significant number of natives of Podolia, who were students of the Kyiv Commercial Institute, shows that the populace of this region actively participated in economic life of the country, since the Kyiv Commercial Institute was the first higher education establishment of the economic profile, consequently education gave access to economic career. In the context of this research, we were able to reconstruct student years in the biography of Svidzinskyi V. Y. and his younger brother.

Key words: *history of Podolia early XX century, economic history of Ukraine, Kyiv Commercial Institute, regional history, studentship.*

Отримано: 14.04.2017 р.